

ROODHALSGANS, CASARCA EN ROUWKWIKSTAART IN FRYSLÂN

SOVON Bijzondere soortenproject Niet-Broedvogels 1989-1997

Michiel Versluys en Dick Schut

Het 'Bijzondere Soorten Project Niet-Broedvogels' (BSP/nb) van SOVON is inmiddels in zijn 10e jaar beland. Veel vogelliefhebbers sturen trouw hun waarnemingen in van schaarse en zeldzame soorten. In enkele voorgaande Twirres bespraken we de voortgang van het project en passeerde een drietal vogelsoorten de revue (Scholten e.a. 1995, Versluys e.a. 1996, Versluys & Schut 1997). Dit keer schetsen we het voorkomen van drie soorten met onderling heel verschillende jaarpatronen en verspreidingen in onze provincie.

INLEIDING

Voordat we recht doen aan de titel van dit artikel, eerst een blik op de tot nu toe voor het BSP/nb in Fryslân verzamelde gegevens. Tabel 1 (bijlage) toont alle waarnemingen die tot 15 augustus 1997 waren ingestuurd en verwerkt. De grijze vakjes zijn jaren waarin de waarnemingen van die soort nog werden beoordeeld door de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (CDNA).

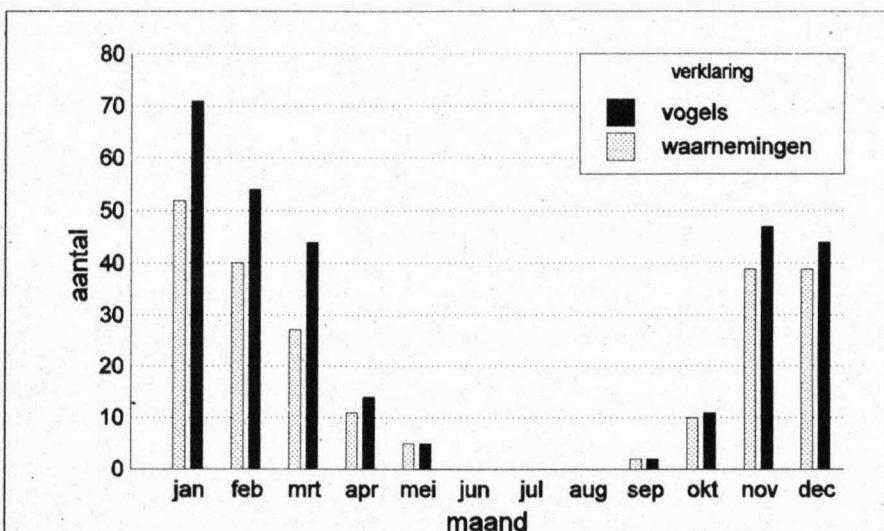
Sinds 1 januari 1997 worden waarnemingen van Koereiger en Pallas' Boszanger niet meer beoordeeld door de CDNA. Vanaf die datum zijn deze soorten aan het BSP/nb-project toegevoegd. Soorten met een * achter hun naam zijn in de loop van de jaren aan het project toegevoegd. Van die soorten kunnen de waarnemingen, vanaf januari 1989, alsnog worden opgestuurd.

Inmiddels zijn we zover dat Sneeuwgors, Slechtvalk en Smelleken meer

Roodhalsganszen

fotograaf onbekend

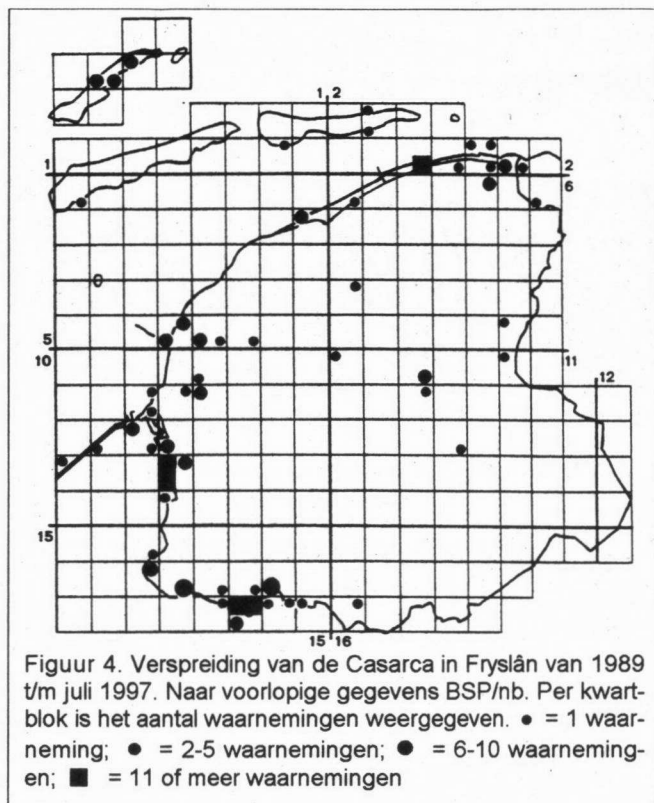
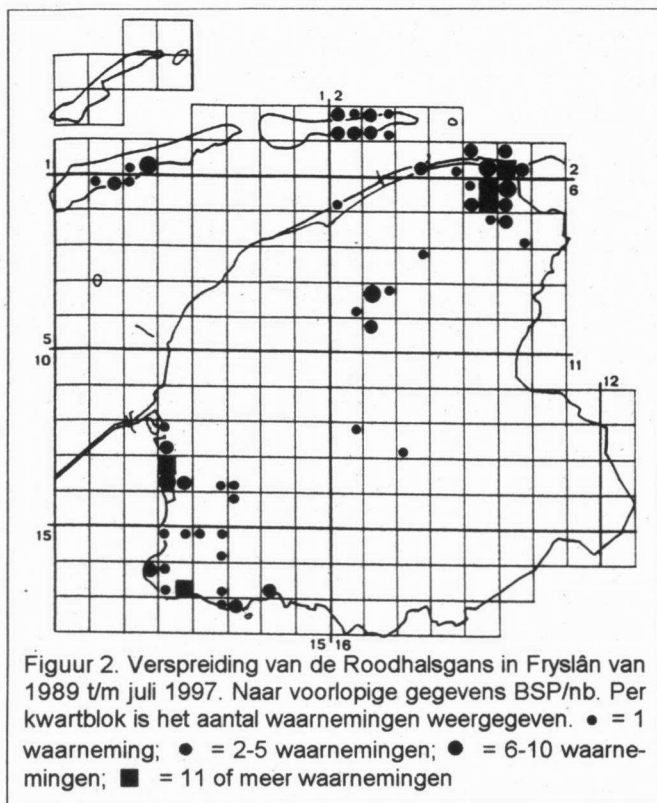
Figuur 1. Roodhalsgans, aantal waarnemingen en waargenomen vogels per maand in Fryslân in de periode van 1989 t/m juli 1997. Naar voorlopige gegevens BSP/nb.

dan 1.000 keer zijn gemeld. Samen met IJsgors en Reuzenster vormen ze nog steeds onze provinciale 'top-vijf'. Strandleeuwrik en Casarca rukken op en doen hun best om tot dit selecte gezelschap toe te treden.

In de tabel komt onder meer het recente wintervoorkomen van de Witbuikrotgans naar voren. De instorting van de Nederlandse IJsvogelpopulatie door de koude winter 1995/96 (SOVON 1997) is ook te zien en de Pestvogelinvasie in de herfst van 1996 is goed waarneembaar. Buidelmezen worden inmiddels mondjesmaat aan de formulieren toevertrouwd, maar de eerste Grote Kruisbek laat nog op zich wachten.

ROODHALSGANS

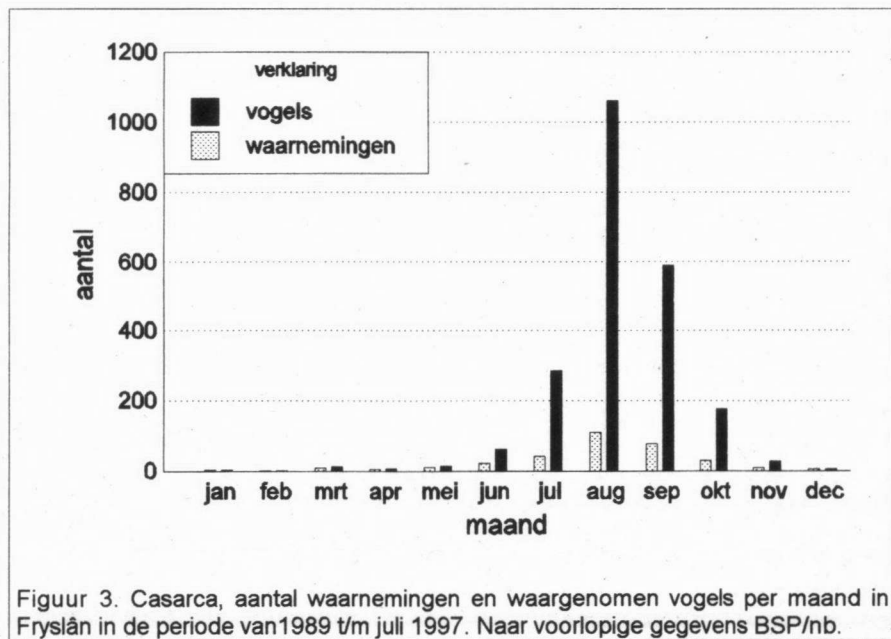
Deze soort broedt in Noord-Siberië en overwintert tegenwoordig vooral aan de westzijde van de Zwarte Zee in Roemenië en Bulgarije. Daar is vrijwel de hele wereldpopulatie aanwezig op een beperkt aantal plaatsen. Enkele

tientallen jaren geleden werden meer oostwaarts gelegen wintergebieden gebruikt. De totale populatie is duidelijk in aantal afgenomen in recente decennia (Tucker & Heath 1994). Aangenomen wordt dat in ons land vooral wilde Roodhalsganzen verschijnen, maar de aanwezigheid van uit gevangenschap ontsnapte dieren wordt niet uitgesloten. In ons land kunnen maximaal 15-25 exemplaren aanwezig zijn (SOVON 1987, SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep 1996, Tucker & Heath 1994).

Het jaarpatroon (figuur 1) toont een bescheiden voorkomen in september-oktober. De vroegste waarnemingen zijn gedaan op 28 september (1989, 1990). De nadruk van het voorkomen ligt op november-februari; de soort is dus vooral een wintergast. De piek in januari lijkt reëel en niet uit waarnemeeffecten te verklaren. In het voorjaar volgt een gelijkmatige afname. De vier mei-waarnemingen vallen op de 4e (1992), de 6e (1989, 1990) en de 10e (1994).

Veel waarnemingen hebben betrekking op één individu. Meldingen van twee tot drie vogels komen regelmatig voor en enkele keren zijn zelfs vier tot vijf exemplaren doorgegeven. Dit laatste komt alleen voor bij het Lauwersmeer (januari

en maart 1990, februari 1997).

Het kaartje (figuur 2) laat zien dat Roodhalsganzen bijna uitsluitend zijn gezien langs de IJsselmeerkust, in het merengebied van de Zuidwesthoek, bij het Lauwersmeer, bij de Grote Wielen en op de waddeneilanden. Het gaat om bekende ganzengebieden in onze pro-

vincie, waar Roodhalsganzen in of bij groepen van de andere soorten worden ontdekt.

Bij een vergelijking met de jaren 1979-83 springen enkele zaken in het oog (SOVON 1987). In die periode is de soort in ons land niet gezien in september en heel mondjesmaat in oktober, april en mei. Onze BSP/nb-gegevens

suggereren dat de vogels tegenwoordig in de herfst eerder aarriveren en in het voorjaar later uit Fryslân wegtrekken. Rond 1980 zijn in Fryslân relatief veel vogels gemeld uit de Zuidwesthoek, veel minder bij het Lauwersmeer en nauwelijks op de waddeneilanden. Dit kan deels berusten op verschillen in waarnemingsspanning in die gebieden rond 1980 en tegenwoordig. Op een enkele na, komen de recente september-, oktober-, april- en meiwaarnemingen uit het waddengebied. Het is aannemelijk dat Roodhalsganzen daar in gezelschap van Rotganzen verkeren. Misschien zoeken Roodhalsganzen tegenwoordig in sterkere mate dan rond 1980, het gezelschap van Rotganzen en leggen ze hun trekweg tussen West-Europa en Siberië gezamenlijk af? Hustings & van der Winden (1997b) berekenen dat het aantal in ons land verblijvende Roodhalsganzen niet is veranderd in de periode 1979-1997. We nemen aan dat dit ook voor Fryslân geldt.

CASARCA

De Casarca leeft vooral in Azië. In westelijke richting reikt het areaal tot in Europa. In Rusland en Turkije broeden zo'n 10.000 paren. Verder komen in onder meer Griekenland en Bulgarije enkele honderden paren voor. Vogels van deze ZO-Europese populatie leiden een zwervend bestaan en het is niet uitgesloten dat ze af en toe in ons deel

van Europa verschijnen (Tucker & Heath 1994). Aangenomen wordt echter dat bijna alle Casarca's in ons land ontsnapt zijn uit watervogelcollecties. De soort is in ons land nog steeds een zeldzame broedvogel.

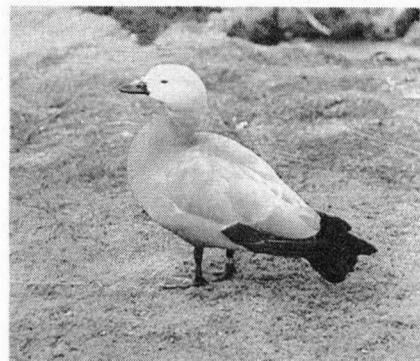
Uit figuur 3 blijkt dat de Casarca in Fryslân vooral een (na)zomer- en herfstgast is. In januari-half juli is het voorkomen zeer bescheiden en zijn zelden meer dan vijf vogels samen gemeld. Vanaf half juli stijgt vooral het aantal vogels per melding. Na de duidelijke top in augustus vindt een afname plaats tot een minimaal wintervoorkomen. In het winterhalfjaar verblijft de soort vooral langs de grote rivieren en in West-Nederland (SOVON 1987).

Het kaartje (figuur 4) geeft een goed beeld van de verspreiding. Buiten de IJsselmeerkust wordt de soort zeer mondjesmaat gezien. Op de waddeneilanden en langs de noordkust van het vasteland verschijnen zelden Casarca's. Het Schoor (oostelijk van Holwerd) springt eruit. Dit gebied werd frequent bezocht door een inmiddels verhuisde waarnemer. De stippen nabij Harlingen zijn waarschijnlijk van één of twee 'boerderij-Casarca's'.

Langs het IJsselmeer zijn grote verschillen zichtbaar. De Steile Bank en de Workumerwaard/Gaastwad zijn de gebieden (resp. 83 en 62 waarnemingen); daarbuiten wordt de soort veel minder gezien. Tussen beide gebieden bestaat vermoedelijk veel uitwisseling. Boven-

dien worden van deze twee plaatsen herhaaldelijk dezelfde groepen pleisterraars gemeld, waardoor de nazomerpiek in figuur 3 versterkt wordt.

Op de Steile Bank vindt jaarlijks in juli een aantalstoename plaats. De datum waarop daar voor het eerst 10 of meer

Casarca

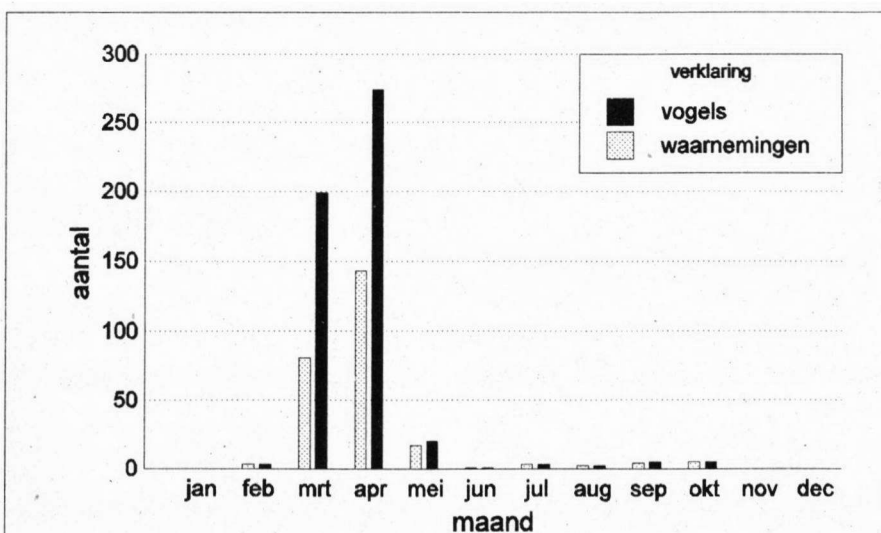
fotograaf onbekend

vogels zijn gezien in 1993-96 is achtereenvolgens 16 juli, 16 juli, 13 juli en 10 juli. Vrijwel zeker komen Casarca's naar de Steile Bank om te ruïen. Dit gebied levert ook ieder jaar het hoogste aantal vogels per melding op; in 1992-96 achtereenvolgens 36, 40, 27, 37 en 42. De maxima op de Workumerwaard in 1994-96 zijn achtereenvolgens 13, 36 en 21 vogels; uit eerdere jaren zijn er weinig gegevens uit de 'goede' maanden.

Een vergelijking met de periode 1979-83 laat zien dat het Friese jaarpatroon niet is veranderd (SOVON 1987). Het lijkt dat de Workumerwaard aan betekenis heeft gewonnen, want rond 1980 is de soort er zelden gemeld. De nazomerconcentratie op de Steile Bank bestond ook toen al, maar de aantallen waren lager: in 1979-82 was 19 vogels het getelde maximum (Haitjema 1983).

ROUWKWIKSTAART

De Roukwikstaart vervangt de Witte Kwikstaart op de Britse Eilanden. Die vogels zijn deels standvogel; 's winters wordt alleen het noordelijke deel van het gebied verlaten: en deze vogels verhuizen naar Frankrijk, het Iberisch Schiereiland en Marokko (Davies 1986). Op het West-Europese vasteland wordt zeer mondjesmaat gebreed, voornamelijk langs de kust van de Noordzee. Het Nederlandse broedbestand is in 1979-85 geraamd op 10-20 paren. Uit recente jaren zijn weinig gegevens bekend, maar vermoedelijk gaat

Figuur 5. Roukwikstaart, aantal waarnemingen en waargenomen vogels per maand in Fryslân in de periode van 1989 t/m juli 1997. Naar voorlopige gegevens BSP/nb.

het om enkele tientallen paren (Hustings & van Winden 1997a). In ons land broedende Rouwkwikken gedragen zich als trekvogels; het wintervoorkomen is verwaarloosbaar.

Figuur 5 laat zien dat het Friese voorkomen vrijwel beperkt is tot het voorjaar. De vroegste waarneming valt op 12 februari (1997), maar in de meeste jaren is in maart de eerste waarneming gedaan. April is kennelijk de Rouwkwikmaand bij uitstek. Mei-waarnemingen kunnen deels op broedvogels betrekking hebben en dit geldt nog meer voor de enkele juni- en juli-gevalen.

Het kaartje (figuur 6) laat zien dat de soort vooral een kustbezoeker is; in de zuidoostelijke helft van onze provincie zijn er vrijwel geen waarnemingen. Het opvallende voorkomen op Terschelling wordt volledig veroorzaakt door intensief veldwerk aldaar. Van de 259 waarnemingen komen maar liefst 162 van dit eiland (ruim 62%)! Ook het jaarpatroon van figuur 5 is dus vooral het beeld van Terschelling.

Het jaarpatroon past in grote lijnen bij recente gegevens elders uit ons land. Tijdens trekellingen bij Breskens (1993-94) en bij ringvangsten in de Kennemerduinen (1989-94) ligt de nadruk op de maand maart (Cottaar 1995, Cottaar & Geelhoed 1992, Meininger & Wolf 1995). Dit verschil kan samenhangen met de eenzijdige bron van onze Friese BSP/nb-gegevens. Het landelijke beeld van de BSP/nb-gegevens laat een maartpiek zien (Hustings & van Winden 1997a), terwijl rond 1980 het landelijke hoogtepunt in april viel (SOVON 1987).

Hoewel de herkenning in het najaar moeilijker kan zijn omdat de vogels dan ruïen, is het ontbreken van waarnemingen in die periode reëel. Aangenomen wordt dat Britse trekkers in het najaar vrijwel zuidwaarts vliegen, waardoor ze ons land niet bereiken. In het voorjaar gaan ze vanuit ZW-Europa en Noord-Afrika langs de continentale kust noordwaarts en vermoedelijk ter hoogte van ons land steken ze over naar de Britse Eilanden. Ten noordoosten van ons land is het voorjaarsvoorkomen nogal mager.

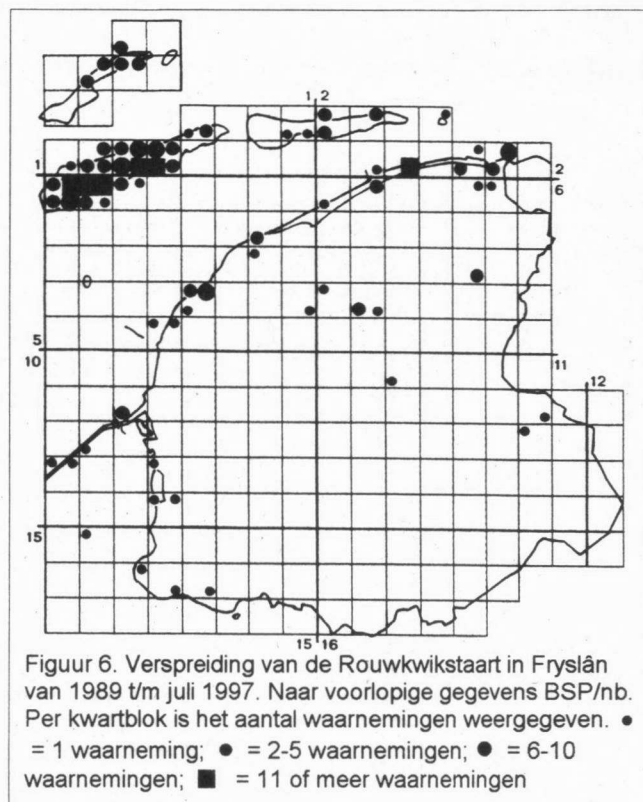
Het ontbreken van winterwaarnemingen past bij de noordelijke ligging van onze provincie. Ook in 1979-83 is de Rouw-

kwik alleen in de zuidelijke helft van ons land waargenomen in dat jaargetijde (SOVON 1987).

Dit artikel laat zien welke interessante gegevens het BSP/nb kan opleveren. We kunnen zeker nog nieuwe waarnemers gebruiken. Waarnemers die tot nu toe geen gegevens instuurden, vragen we om als nog mee te doen. Ga ervan uit dat elke waarneming iets toevoegt aan hetgeen bekend is!

DANKWOORD

Naast de anonieme tellers uit de periode 1989-1991, willen we ook de volgende tellers die gegevens over de drie soorten hebben aangeleverd, bedanken: S. Bakker (Oldemarkt), T. Bakker (Groningen), P. Bauwens (Utrecht), P.Y. Bergkamp (Amsterdam), M. Berlijn (Epen), R.F.J. van Beusekom (Huizen), D. Blok (Winsum-Groningen), P.J. de Boer (Leeuwarden), E. Boekema (Groningen), S. Boersma (Stiens), E.W.F. Brandenburg (Bolsward), J. Brandjes (Bussum), B. de Bruin (Groningen), P. de Bruin (Harlingen), R. Brouwer (Callantsoog), A.J. Cameron (Wierum), A. Diephuis (Groningen), K. van Dijk (Groningen), E. Douma (Anjum), L. Engels (Leeuwarden), F.C. Erhardt (Doorwerth), K.M. Eschbach (Leeuwarden), J. Feddema (Ferwerd), A. Ferwerda (Sint Annaparochie), P. Ferwerda (Leeuwarden), H. Groot (Haarlem), T. de Groot (Oldeboorn), N.F. van der Ham (Alkmaar), E. van Hijum (Warns), Y.S. Hoekstra (Amersfoort), N.C. Hoogendoorn (Lelystad), J.C.E.W. Hooijmeijer (Koudum), It Fryske Gea (Eernewoude), J.N. IJnsen (Stiens), K. Jager (Lippenhuizen), J. Jansen (Broekhuizen), J. de Jong

Figuur 6. Verspreiding van de Rouwkwikstaart in Fryslân van 1989 t/m juli 1997. Naar voorlopige gegevens BSP/nb. Per kwartblok is het aantal waarnemingen weergegeven. • = 1 waarneming; ● = 2-5 waarnemingen; ● = 6-10 waarnemingen; ■ = 11 of meer waarnemingen

(Nijkerk), J. de Jong (Kollum), J. de Jong (Ureterp), J.F. de Jong (Buren-Ameland), J.W. de Jong (Haren), J. Jukema (Oosterbierum), P. Krijnen (Emmeloord), B. Koks (Groningen), B. van Kuik (Enschede), D. Kuiken (Harlingen), T. Kunst (Workum), D. Lutterop (Stedum), F. Majoor (Arnhem), T. Mank (Bilthoven), G.N. Minnema (Kornwerderzand), G.A. Morel (Bilthoven), W.T. de Nobel (Amsterdam), R. Offereins (Assen), M.P. Olthof (Groningen), A. Ouwerkerk (Hoorn-Terschelling), H. Raaijmakers (Aardewijk), J. Roosma (Makkinga), H. Ruiter (Langelille), A. Schaftenaar (Wageningen), P.G. Schrijvershof (Capelle aan de IJssel), K. Scholten (Bakkeveen), D. Schut (Leeuwarden), A. van der Spoel (Groningen), M.J. Swart (Drachten), W. Tijsen (Westerland), A. Tol (Buitenpost), C. van Turnhout (Nijmegen), M. Versluys (Harlingen), P.J. van Vliet (Hoofddorp), R. van der Vliet (Hoevelaken), W. van de Waal (Amsterdam), S. Witvoet (Buitenpost), O.W. Zijlstra (Nieuwe Niedorp).

LITERATUUR

- Cottaar F. 1995. Voorjaarsstrek en vangsten van Rouwkwikstaarten in de Kennemerduinen. Dutch Birding 17(4): 154-157.
Cottaar F. & S. Geelhoed 1992. Voorkomen en vangsten van de Rouwkwikstaart tijdens de voorjaarsstrek. Fitis 28(1): 10-16.

- Davies N.B. 1986. Pied Wagtail. In: Lack P. (ed). The atlas of wintering birds in Britain and Ireland. T & A.D. Poyser, Calton.
- Haitjema T. 1983. Een van de belangrijke waterrijke vogelgebieden: de Gaasterlandse IJsselmeerkust. Jaarboek 1981/1982 van de Vogelwerkgroep Friese IJsselmeerkust. Uitgave nr. 17 van de FFF.
- Hustings F. & E. van Winden 1997. De Rouwkwikstaart: voorjaartrekker bij uitstek. SOVON-Nieuws 10(1): 13-14.
- Hustings F. & E. van Winden 1997b. Loopt de Roodhalsgans in de pas met de andere ganzen? SOVON-Nieuws 10(4): 9-10.
- Meininger P.L. & P.A. Wolf 1995. Voorjaartrek van Rouwkwikstaarten bij Breskens. Dutch Birding 17(4): 157-159.
- Scholten K., M. Versluys & D. Schut 1995. Zeldzame en schaarse trekvogels in Friesland 1989-1993. Twirre 6(1): 1-4.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse Vogels. SOVON.
- SOVON 1997. Districtsnieuws. SOVON-Nieuws 10(3): 4.
- SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep 1996. Ganzen- en zwanentellingen in Nederland in 1994/95. SOVON Monitoringrapport 96/04, RIZA-rapport BM 95.27, IKC Natuurbeheer coproductie 10. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Tucker G.M. & M.F. Heath 1994. Birds in Europe, their conservation status. Cambridge, U.K; Birdlife International (Birdlife Conservation Series no. 3).
- Versluys M., K. Scholten & D. Schut 1996. Slechtvalk, Smelleken en Klapekster in Friesland. Twirre 7(3): 1-5.
- Versluys M. & D. Schut 1997. Schaarse en zeldzame vogels in Fryslân 1989-1996. Twirre 8(2): 1-6.
- Dick Schut, SOVON-Friesland, BSP/nb-coördinator, Bleeklaan 76, 8921 HD Leeuwarden (058-2130221).
-

Bijlage BSP/nb

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	totaal
IJsduiker	2	1					2			5
Kuifaalscholver	1	12	2	1	2	2	4			24
Kwak	34	8			1	1		1		45
Koereiger									1	1
Kleine Zilverreiger				5	3	3	23	3	1	38
Grote Zilverreiger	3	13	6	2	1	12	15	13	1	66
Zwarte Ooievaar	2	4		2	2	4	9	3		26
Ooievaar	33	16	13	34	17	26	18	10	2	169
Europese Flamingo					5	7	18	12	1	43
Chil. Flamingo *				1	4	5	14	28	1	53
Flamingo species *				1	2	2	1			6
Dwerggans		4	2	4	15	35	26	17	11	114
Sneeuwgans	26	34	8	34	16	22	28	19	9	196
Witbuirokrogans	8	2	5	4	2	13	28	32	8	102
Roodhalsgans	29	62	28	24	5	20	31	13	14	226
Casarca	23	37	36	45	23	40	78	32	3	317
Krooneend	2	4	1	4			9	3		23
Witoogeend	2			2			2			6
Rosse Stekelstaart *								7		7
Zwarte Wouw	2	5	7	10	6	5	7	5	2	49
Rode Wouw	9	5	25	7	5	10	10	12	2	85
Zeearend	2	3	4	3	2	26	16	6		62
Grauwe Kiek	5	5	1	7	10	5	16	11	2	62
Visarend	19	17	35	41	39	63	43	13	3	273
Roodpootvalk	18	2	1	52	7	11	18	4		113
Smelleken	106	119	103	132	91	136	215	90	26	1018
Slechtvalk	87	104	105	144	124	153	218	120	31	1086
Kraanvogel	1	3	7	1	1	5	11	5		34
Steltkluut	2	2	3	4	2	4				17
Morinelplevier	3	6	8	5	5	5	5	4	1	42
Temmincks Strandl.	3	1	19	7	7	11	15	8		71
Bokje *	4	2	1	10	3	2	11	9	6	48
Poelruiter					1	1	7	4		13
Gr. Franjepoot	4	6	9	10	3	9	25	10		76
Rosse Franjepoot	5	2	10	4	2	3	6	4		36
Middelste Jager	12	15	16	4	6	15	9	4		81
Kleinste Jager					1	2	2			5
Zwartkopmeeuw	13	5	1	8	1	13	19	8		68
Vorkstaartmeeuw	1	4	3	3	2	1	3			17
Gr. Burgemeester	3	5	3	1		3	2			17
Geelpootmeeuw	2		2	5	2	3	1	2		17
Lachstern					1	3	2	1		7
Reuzenstern	49	33	56	35	28	52	91	51		395
Witvleugelstern	2	1	1	4	1	5	5	7		26
Kleine Alk	5	19	27	12	2	5	24	10	1	105
Papegaaiduiker	1	1		3	1	4	3	1	1	15
Velduil	69	40	24	46	13	25	22	18	5	262
Ijsvogel	25	26	21	30	29	35	77	5		248
Bijeneter								2		2
Hop	1	5		8		9	8	4		35
Draaihals	8	11	6	2	3	13	14	4		61
Strandleeuwerik	9	9	37	37	49	58	93	65	24	381
Grote Pieper	7	5	2	16	5	29	13	2	1	80
Duinpieper	2		1	5	4	7	8	2		29
Roodkeelpieper				4	8	10	7	1	1	31
Rouwkwikstaart	11	16	18	5	18	57	66	36	32	259
Pestvogel	4	19	6	1		3	4	50		87
Waterspreeuw			1							1
Beflijster *	17	5	8	6	13	12	108	57	30	256
Waterrietzanger							1			1
Sperwergrasmus						9	6	2		17
Pallas' Boszanger										0
Bladkoning	13	15	1	12	14	37	29	25		146
Kl. Vliegenvanger	4		3	1	4	5		2		19
Buidelmees	3	5	2	6	9	13	14	14	1	67
Taigaboomkruiper							2			2
Grauwe Klauwier	8	15	7	10	6	9	22	4	1	82
Klaapekster	22	18	17	37	20	24	24	6	4	172
Notenkraker	1		7			2			3	13
Raaf					3		5	4		12
Europese Kanarie	1	1		1	1	8	3			15
Frater *	2		5	9	5	6	54	72	22	175
Grote Kruisbek										0
Roodmus				7	3	7	27		2	46
Ijsgors	49	114	46	55	83	54	64	27	8	500
Sneeuwgors	154	153	169	173	143	98	137	98	47	1172
Ortolaan	1	7	2	3	4	10	9	1	2	39
jaartotaal	934	1026	931	1149	888	1287	1907	1083	310	9515

Tabel 1. BSP/niet-broedvogels; aantal waarnemingen per vogelsoort per jaar. Stand van zaken op 15 augustus 1997.